

Наталія Кондратенко

завідувачка сектору науково-дослідного відділу фондів,
Полтавський краєзнавчий музей
імені Василя Кричевського
(Полтава, Україна)

Тамара Кондратенко

головна зберігачка фондів,
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського
(Полтава, Україна)

Nataliia Kondratenko

Head of the Sector of the Research Department of Collections,
Vasyl Krychevskiy Poltava Local Lore Museum
(Poltava, Ukraine)

Tamara Kondratenko

Head Custodian,
Vasyl Krychevskiy Poltava Local Lore Museum
(Poltava, Ukraine)

**ЯПОНСЬКА ЗБРОЯ В ЗІБРАННІ ПОЛТАВСЬКОГО
КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО****JAPANESE WEAPON IN THE COLLECTION OF
VASYL KRYCHEVSKYI POLTAVA LOCAL LORE MUSEUM****Анотація**

Статтю присвячено колекції японської холодної та вогнепальної зброї в зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Збірка налічує 14 одиниць – 12 зразків холодної зброї (нагамакі, таті, катана, вакідзасі, танто, айкуті, ярі) та дві одиниці вогнепальної (хінава-дзю, бадзе-дзутсу). Підвалини колекції ще на зорі діяльності музею наприкінці 19 – на початку 20 ст. заклав меценат Павло Бобровський. Кадровий військовий, який мандрував Єгиптом, країнами Близького й Далекого Сходу, передав музею 2777 речей. Проте Друга світова війна завдала руйнівного удару по музейному зібранню. Лише 13 одиниць японської зброї із довоєнного зібрання пережили цей час, хоч і зазнали значних пошкоджень під час евакуації до м. Уфі. Один із ножів надійшов до колекції вже після війни завдяки Ігорю Вауліну, який привіз його як сувенір із Манчжурії. Нині відбуваються дослідження, атрибуція та підготовка колекції до повноцінного введення в експозиційний простір.

Ключові слова:

зброя, холодна зброя, вогнепальна зброя, Японія, колекція, дослідження,
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.

Abstract

The article is dedicated to cold weapon and firearms in the collection of Vasyl Krychevskyi Poltava Local Lore Museum. The collection includes fourteen items – twelve units of cold weapons (nagamaki, tachi, katana, wakizashi, tanto, aikuchi, yari) and two units of firearms (khinava-dzu, badze-dzutsu). The collection was founded by philanthropist Pavlo Bobrovskyi in the late 19th – early 20th century. As a career officer, he traveled in Egypt and the countries of Near and Far East. He donated 2777 artifacts from those lands to the museum. Alas, the Second World War made serious damage to the collection. Only thirteen items of Japanese weapon from the pre-war collection survived, though they were considerably harmed during the evacuation to Ufa in the northern part of the USSR. One of the knives was donated in 1949 from Ihor Vaulin, who brought it from Manchuria. the collection is currently being explored, attributed and prepared to implementation into exhibition.

Keywords:

weapon, cold weapon, firearms, Japan, collection, research, Vasyl Krychevskyi Poltava Local Lore Museum.

Збірка східних старожитностей Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського невелика за кількістю, проте вельми яскрава за якісним складом. З-поміж оригінальних зразків зброї увагу привертає японська колекція, предмети якої створено із традиційною для японців витонченістю та наповнено вбивчою силою.

Японське озброєння як невід'ємна складова соціокультурної парадигми цікавить багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників. Зокрема, помітний доробок належить Р. Фуллеру, Дж. Доусону, Б. Робінсону, С. Тернбуллу, Мицуо Куре, К. Носову, В. Хорєву, Є. Скралівецькому, А. Баженову, А. Проніну, А. Сініцину, Р. Хуку, В. Рейнольдсу, Г. Джеррарду, Хатторі Тякудзіцу та ін. Проте регіональний аспект розгляду колекційних зібрань східних старожитностей, що збереглися в музеях України, потребує подальшого висвітлення задля введення означених артефактів до наукового обігу. Адже часто через складнощі у встановленні точної атрибуції вони залишаються поза експозиційним простором та не потрапляють до кола зацікав-

лень науковців. Орієнтальну колекцію Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського вже частково розглядали в деяких своїх статтях О. Тітков та О. Супруненко, однак детального опису її японської частини ще не здійснено.

Метою роботи є максимально можлива атрибуція обраних предметів озброєння з музейного зібрання з подальшим укладанням їхнього наукового опису. Датування предметів визначено за технікою виконання та фізичними параметрами зразків, що досліджуються.

Вивчення кожної колекції обов'язково охоплює дослідження історії її формування. Підвалини означеної збірки було закладено ще на початку роботи музею. Нині процес встановлення точного джерела надходження кожного предмета ускладнюється тим, що значну частину фондово-облікової документації було знищено 1943 р. під час руйнівної пожежі, яка завдала страшної шкоди експонатам та будинку музею.

Більшість східних реліквій, що опинилися в музейному зібранні протягом перших десятиліть минулого століття, подарував закладу Павло Бобровсь-

кий (1860–1944) – кадровий військовий, капітан артилерії російської армії. Протягом 1894–1915 рр. він передав музеєві 2777 речей, які зібрав, мандруючи Єгиптом, країнами Близького й Далекого Сходу¹. 1919 р. японська збірка склалася із 220 найрізноманітніших артефактів. Зразки озброєння в ній було представлено мечами та ножами самураїв (а після війни 1904–1905 рр. – і загальновійськовими зразками), кількома комплектами обладунків самураїв². Можемо припустити, що значна частина предметів, які досліджуються, також надійшла до зібрання із означеного джерела. Наступного разу згадка про ці експонати трапляється у описі тогочасної колекції за 1939 р., де їх внесено до розділу «Японська зброя, привезена з війни 1904–1905 рр.»³. У роки Другої світової війни майже всю зброю з Полтави перевезли до м. Уфи (РСФСР) з метою збереження збірки. 1947 р. її повернули до музею, проте воєнне лихоліття не минуло безслідно для музейних артефактів: частину декоративних та функціональних елементів було назавжди втрачено⁴.

Нині колекція містить лише 14 зразків японського озброєння, і вони потребують вивчення, адже записи в інвентарних книгах післявоєнних років досить лаконічні та мають узагальнений характер^{5,6}. Збірка складається із 12 одиниць холодної зброї (нагамакі,

таті, катана, вакідзасі, танто, айкуті, ярі) та двох одиниць вогнепальної (хінава-дзю, бадзе-дзутсу).

Здавна найпопулярнішим видом холодної зброї у Японії був меч, що існував як практичний вид зброї понад тисячі років із мінімальними еволюційними змінами⁷.

Елегантними обрисами позначений незвичний для нашого ока меч нагамакі, що є різновидом нагінати. Перші зразки нагамакі відомі ще з періоду Хейан (782–1184). Основною відмінністю цих мечів є довжина руків'я – зазвичай нагамакі монтували з руків'ям, що було трохи коротше або відповідало довжині леза⁸. Епоха Намбокутьо (1333–1392) вважається періодом розквіту нагамакі, адже завдяки цим мечам можна було досить ефективно протистояти кінноті, що часто відіграло визначальну роль на полі бою. У 15 ст. тактика бойових дій кардинально змінилася – на полі бою окремі групи воїнів зі списками замінив щільний ряд. Проти довгих списів як класична нагіната, так і нагамакі були малоефективними⁹. А в 17 ст. з появою вогнепальної зброї їхнє бойове значення стало ще меншим.

Однак що менш корисною нагіната ставала для чоловіків, тим більше симпатії викликала у японських жінок. Знатні жінки, які в неспокійні часи середньовіччя жили в небезпечних прикордонних районах, не були тендітними

¹ Рудинський М., Щербаківський В. Охорона пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині // Записки Українського наукового товариства дослідкування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – Вип. I. – Полтава, 1919. – С. 99.

² Тітков О. В. Східний світ у колекціях Полтавського краєзнавчого музею // Музеї. Меценати. Колекції. Збірник наукових праць. – Полтава: Археологія, 2000. – С. 46.

³ Опис колекції зброї Полтавського державного історико-краєзнавчого музею 1939 р. // Робочий архів фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. – Справа «Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею».

⁴ Опис зброї, реєвакуйованої з м. Уфа // Там само.

⁵ Інвентарна книга ПКМВК «36-1» (розпочата 1948 р.). – С. 83–86, 99–104, 115–116.

⁶ Інвентарна книга ПКМВК «36-2» (розпочата 1948 р.). – С. 9–10, 19–20, 89–90, 93–94.

⁷ Баженов А. Г. Експертиза японського меча. – Санкт-Петербург: Атлант, 2003. – С. 8.

⁸ Хорев В. Н. Японское оружие крупным планом. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2010. – С. 44.

⁹ Баженов А. Г. История японского меча. – Санкт-Петербург: Атлант, 2001. – С. 103.

й слабкими. За необхідності вони билися поряд зі своїми чоловіками та братами. В той час суспільне становище цих жінок було досить високим, вони нерідко керували своїми володіннями, що вимагало принаймні базової воїнської освіти. Нагіната швидко перетворилася на символ статусу жінок із класу самураїв, дівчата із благородних сімей часто використовували її як посаг. Вважалося, що за допомогою означеної зброї жінка цілком здатна захистити власний дім, коли її чоловік відсутній. Уже в середині 15 ст. багато традиційних шкіл японських бойових мистецтв увели нагіната-дзюцу (мистецтво володіння нагінатою) до обов'язкової програми навчання. При цьому тренування для жінок не були полегшеними поряд із курсом навчання для чоловіків. Проте вже у 18 ст. нагіната майже повністю переміщується в дім, де її зберігають як родинну реліквію. Цю зброю використовували під час різних церемоній: на весіллях, під час урочистих прийомів гостей тощо¹⁰.

ПКМВК 3460 36 189. Меч типу нагамакі. Японія, близько 14–16 ст.

Метал, дерево, перламутр. Загальна довжина 1035 мм, довжина клинка 520 мм, довжина руків'я 515 мм, ширина клинка біля руків'я 27 мм.

Клинок традиційного кування каммурі-отосі-зукурі, за характером кривизни сакі-дзорі, вістря типу о-фукура, му-кісакі, спинка іорі-муне, хамон дзюсюба. Набір деталей оправи містить гарду цуба й руків'я цука. Руків'я виготовлене з полірованого дерева з перламутровими вставками. Навершя кабуто-гане втрачено, муфти фучі декоровані квітковим орнаментом із залишками позолоти. Збереглася оригінальна шпилька мекугі. Масивну гарду цуба виготовлено зі сплаву сякудо у стилі

бу-мокко. Металеві шайби сеппа – мідні, із гладеньким краєм. Мідна муфта хабакі типу хіто-касане, вкрита насічкою неко-гакі.

Музейна збірка містить один зразок меча таті. Цей різновид з'явився у період Хейан (782–1184), проте його практичне значення втрачається у період Момояма (1573–1599). Однак таті не зник із арени й набув церемоніального змісту¹¹. Цей різновид японських мечів – добре впізнаваний у всьому світі й може вважатися «класикою» навіть для пересічного відвідувача.

ПКМВК 3458 36 187. Меч типу таті. Японія, близько 16–17 ст. (Рис. 1) Метал, дерево, шкіра. Загальна довжина 990 мм, довжина клинка 705 мм, довжина руків'я 265 мм, ширина клинка біля руків'я 36 мм.

Клинок традиційного кування сіногі-зукурі, за характером кривизни косі-дзорі, вістря типу о-фукура, о-кісакі, спинка іорі-муне, хамон не візуалізується. Набір деталей оправи містить дерев'яні лаковані піхви сая з металевими кільцями сібабікі й семегане, гарду цуба та руків'я цука. Руків'я виготовлене з дерева магнолії і обклеєне шкірою ската саме білого кольору, без традиційного обплетення мотузком. Фігурні бляшки менукі втрачено. Навершя кабуто-гане й муфта фучі декоровані дрібною насічкою. Вгорі є отвір сару-те із продітим мотузком. Масивну гарду цуба виготовлено з білого металу у стилі іноме-ні-аоі. Металеві шайби сеппа представлені двома комплектами – парою традиційних маленьких у вигляді смужок та парою великих фігурних у вигляді стилізованої квітки мальви. Латунна муфта хабакі типу хіто-касане. Піхви сая виготовлено з деревини магнолії, вони вкриті коричневим лаком та прикра-

¹⁰ Японская нагината: самое «женское» холодное оружие [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://militaryarms.ru/oruzhie/holodnoe/naginata/> (дата звернення: 09.11.2022).

¹¹ Хорев В. Н. Японское оружие... – С. 130.

шені квітковими малюнками у стилі каракуса. Нижній кінець закріплено ковпачком ітідзуке. Муфту кутігане з вустя піхов втрачено¹².

В 16 ст. набув розповсюдження так званий комплект дай-сьо («великий-малий»), що містив мечі катана й вакідзасі¹³. Катана була частиною спорядження піших самураїв та сановників низького рангу. Однак самураї високого рангу теж використовували катану з повсякденним одягом¹⁴. Піку популярності катана досягла у період Едо (1603–1867), коли стрімко почали розвиватися фехтувальні техніки, адже акценти суспільного буття змістилися з масштабних битв на полі бою до зіткнень на міських вулицях. Їхні учасники не мали на собі нічого, крім звичайного одягу, тому вправність і швидкість фехтувальної техніки почали цінуватися понад фізичну силу. Для катани це відкрило надзвичайно широкий простір для дій¹⁵. Спосіб її носіння добре пасував до будь-якого одягу – меч затикали за пояс лезом догори, де він перебував у ледь нахиленому положенні до тієї миті, коли тренувана рука власника

вихоплювала меч одним легким відпрацьованим рухом. Вакідзасі розташовували ліворуч за поясом, але ближче до тіла, ніж катану. Залежно від тенденцій моди та смаків власника, цей меч або пересували майже на живіт, або орієнтували майже паралельно до основного меча¹⁶.

ПКМВК 3454 36 185. Меч типу катана, близько 1603–1687 рр.

Метал, дерево, шкіра, тканина. Загальна довжина 830 мм, довжина клинка 670 мм, довжина руків'я 210 мм, ширина клинка біля руків'я 28 мм.

За характером кривизни клинка торії-дзорі. Центр прогину збігається із центром смуги. За загальною геометрією сіногі-зукурі. Ріжуча частина вістря о-фукура, розмір о-кіссакі. Спинку катани оформлено у стилі іорі-муне. Хамон типу сака-тьодзі-ха. Музейна катана має хабакі із двох частин, вставлених одна в одну, тобто варі-хабакі з наскісною насічкою неко-гакі. Цуба належить до типу даен із отворами когай-ана й козука-ана, призначеними для виходу руків'я ножа когатана та шпиль-

Рис. 1. Меч типу таті. Японія, близько 16–17 ст.
Фото Н. Г. Кондратенко

¹² Кондратенко Н. Г. Смертоносна поезія на вістрі леза // Полтавський краєзнавчий музей. Мало-відомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових статей. – Вип. 16. – Харків: Майдан, 2021. – С. 631.

¹³ Хорев В. Н. Японское оружие... – С. 130.

¹⁴ Там само. – С. 30.

¹⁵ Там само. – С. 32.

¹⁶ Там само. – С. 36.

ки когай. Руків'я обтягнуте шкірою морського ската саме-кава та обплетене чорною шовковою тасьмою у стилі цу-мамі-макі. Касіра плоска чашоподібна. З боків наявні два овальні отвори сітодо-ме-ана для протягування мотузка обплетення цука макі. В них вставлені витончені деталі сітодо-ме. Композиція менукі горизонтальна, сюжетна, зображає самурая та двох служок, її виконано зі сплаву кольорових металів, основою зорієнтовано до спинки клинка. Зі зворотного боку менукі увігнуто. Піхви сая відсутні.

Під час обстеження під обплетенням виявили 161 фрагмент рисового паперу білого та сірого кольорів. Папір розрізано на фігурні смужки розміром від 1 до 15,5 см, вкриті з одного боку ієрогліфічними написами¹⁷.

Зібрання коротких мечів вакідзасі в музеї є найбільшим і складається із п'яти автентичних зразків. Вакідзасі справедливо називають мечем, оскільки він точно відтворює ледь урізану катану з аналогічною шириною та зрізом клинка. Малий меч всюди супроводжував свого господаря. Тоді як «важке озброєння» суворі правила етикету змушували залишати біля входу до чужого дому в особливому місці, наявність вакідзасі допускали навіть у палаці як останній рубіж оборони. Іноді його так і називали – «хранитель честі». Зображення багатьох впливових осіб, вбраних у пишній парадний одяг, ніколи не обходяться без коротенького руків'я за поясом. Незважаючи на невеликий розмір, хороший вакідзасі в досвідчених руках був смертоносною зброєю¹⁸.

ПКМВК 3480 36 209. Меч типу вакідзасі, Японія, період Едо (1600–1867).

Метал, дерево, шкіра, тканина. Загальна довжина 630 мм, довжина клинка 435 мм, довжина руків'я 195 мм, ширина клинка біля руків'я 25 мм.

Клинок сталевий, однолезовий, центр прогину зміщений у бік вістря сакі-дзорі, із вістря середнього розміру тю-кіссакі з невеличкою скругленістю ко-фукура. Спинка оформлена у стилі рі-муне. Основу клинка закрито втулкою хабакі, зовнішню поверхню якої вкривають повздовжні жолобки неко-гакі. Межа між загартованою зоною та основним тілом клинка хапон у стилі сугу-ні-ко-мідаре-ха. Цуба овальна нагамару-гата неорнаментована, з отвором козука-ана та рельєфним зовнішнім обідком мімі. Руків'я цука дерев'яне, обтягнене шкірою морського ската саме-кава та обплетене чорною шовковою тасьмою у стилі хінері-макі. Голівку касіра та обідок для укріплення переднього зрізу руків'я фучі виконано в одному стилістичному напрямку, вони відтворюють морські хвилі. Композиція менукі горизонтальна, сюжетна, зображає демона, виконана зі сплаву кольорових металів, основою зорієнтована до спинки клинка, розміщення несиметричне. Піхви сая відсутні¹⁹.

ПКМВК 3481 36 210. Меч типу вакідзасі, Японія, період Едо (1600–1867). (Рис. 2)

Метал, дерево, шкіра, тканина. Загальна довжина 645 мм, довжина клинка 475 мм, довжина руків'я 170 мм, ширина клинка біля руків'я 26 мм.

Клинок сталевий, однолезовий, центр прогину зміщений у бік вістря

¹⁷ Кондратенко Н. Г. Японський меч типу «катана» із зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових статей. – Вип. 10. – Полтава: Дивосвіт, 2015. – С. 522–528.

¹⁸ Хорев В. Н. Японский меч. Десять веков совершенства. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 2011. – С. 40.

¹⁹ Кондратенко Н. Г. Зразки вакідзасі зі зброярського зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових статей. – Вип. 15. – Харків: Майдан, 2020. – С. 435.

сакі-дзори, із вістрям незначного розміру ко-кіссакі з невеличкою скругленістю ко-фукура. Спинка оформлена у стилі рі-муне. Основу клинка закрито втулкою хабакі типу хіто-касане-хабакі, зовнішню поверхню якої вкривають повздожні жолобки неко-гакі. Межа між загартованою зоною та основним тілом клинка – хамон, не візуалізується. Цуба овальна нагамару-гата із отворами козука-ана та когай-ана, прикрашена прорізним орнаментом у вигляді морських хвиль. Руків'я цука дерев'яне, обтягнене шкірою морського ската саме-кава та обплетене чорною шовковою тасьмою у стилі хінері-макі. Голівку касіра та обідок для укріплення переднього зрізу руків'я фучі виконано в одному стилістичному напрямку, вони зображають морських черепах. Менукі втрачено. Піхви сая відсутні²⁰.

ПКМВК 3482 36 211. Меч типу вакідзасі, Японія, період Едо (1600–1867).

Метал, дерево, шкіра, шнур. Загальна довжина 570 мм, довжина клинка 390 мм, довжина руків'я 180 мм, ширина клинка біля руків'я 23 мм.

Клинок сталевий, однолезовий, центр прогину зміщений у бік вістря торії-дзори, із вістрям незначного розміру ко-кіссакі з невеличкою скругленістю ко-фукура. Спинка оформлена у стилі рі-муне. Основу клинка закрито втулкою хабакі, що складається із двох частин варі-хабакі й зовнішня поверхня якої вкрита повздожніми жолобками неко-гакі. Межа між загартованою зоною та основним тілом клинка – хамон, у стилі санбонсугу-ха («три криптометрії»). Цуба кругла мару-гата неорнаментована, із отвором козука-ана та гладеньким зовнішнім обідком мімі. Руків'я цука дерев'яне, обтягнене

шкірою морського ската саме-кава та обплетене жовтою шовковою тасьмою у стилі хінері-макі. Голівку касіра втрачено, обідок для укріплення переднього зрізу руків'я фучі прикрашений зображенням парасольки й паперового ліхтаря. Композиція менукі горизонтальна, сюжетна, зображає дракона, її виконано зі сплаву кольорових металів, основою композиція зорієнтована до спинки клинка, розміщення несиметричне. Піхви сая відсутні²¹.

ПКМВК 3485 36 214. Меч типу вакідзасі, Японія, період Едо (1600–1867). (Рис. 2)

Метал, дерево, шкіра, шнур. Загальна довжина 520 мм, довжина клинка 380 мм, довжина руків'я 140 мм, ширина клинка біля руків'я 28 мм.

Клинок сталевий, однолезовий, центр прогину зміщений у бік руків'я косі-дзори, із вістрям великого розміру о-кіссакі з великою скругленістю о-фукура. Спинка оформлена у стилі рі-муне. Основу клинка закрито втулкою хабакі, зовнішню поверхню якої вкривають повздожні жолобки неко-гакі. Межа між загартованою зоною та основним тілом клинка – хамон, у стилі торан-ха («хвилі, що здіймаються»). Цуба фігурна мокко, прикрашена рельєфним зображенням квітів хризантем, із отвором козука-ана та зовнішнім обідком мімі, декорованим орнаментом у вигляді луски. Руків'я цука дерев'яне, обтягнене шкірою морського ската саме-кава та обплетене жовтою шовковою тасьмою у стилі хінері-макі. Голівку касіра та обідок для укріплення переднього зрізу руків'я фучі виконано в одному стилістичному напрямку, вони зображають зайців. Композиція менукі горизонтальна, сюжетна, зображає зайця, її вико-

²⁰ Кондратенко Н. Г. Зразки вакідзасі зі зброярського зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових статей. – Вип. 15. – Харків: Майдан, 2020. – С. 436.

²¹ Там само.

нано зі сплаву кольорових металів та зорієнтовано основою до спинки клинка, розміщення несиметричне. Піхви сая відсутні²².

ПКМВК 3506 36 235. Меч типу вакідзасі, Японія, період Едо (1600–1867). (Рис. 2)

Метал, дерево, шкіра, шнур. Загальна довжина 650 мм, довжина клинка 490 мм, довжина руків'я 160 мм, ширина клинка біля руків'я 25 мм.

Клинок сталевий, однолезовий, центр прогину зміщений у бік руків'я косі-дзорі, із вістрям незначного розміру ко-кіссакі з невеличкою скругленістю ко-фукура. Спинка оформлена у стилі рі-муне. Основу клинка закрито втулкою хабакі, що складається із двох частин варі-хабакі й зовнішню поверхню якої вкривають повздовжні жолобки неко-гакі. Межа між загартованою зоною та основним тілом клинка – хамон, у стилі нотаре-ха («хвилі»). Цуба овальна нагамару-гата, прикрашена рельєфним зображенням гілки бамбука та пташки, із наскрізним отвором козукана й отвором когай-ана, запаяним міддю, та гладеньким зовнішнім обідком мімі. Руків'я цука дерев'яне, обтягнуте шкірою морського ската саме-кава та обплетене чорною шовковою тасьмою у стилі хінері-макі. Голівку касіра та обідок для укріплення переднього зрізу руків'я фучі виконано в одному стилістичному напрямку, вони зображають бамбук із листям. Композиція менукі горизонтальна, сюжетна, зображає курочку, виконана зі сплаву кольорових металів, основою зорієнтована до спинки клинка, розміщення несиметричне. Піхви сая відсутні²³.

Ножі в музейному зібранні представлено трьома зразками – двома витонченими танто та мініатюрним айкуті.

Рис. 2. Мечі типу вакідзасі.
Японія, період Едо (1600–1867).
Фото С. В. Харченка

У повсякденному житті японців ніж зазвичай називають словом танто, однак протягом століть для чіткішої градації вибудували усталену систему класифікації, де головним був стиль монтажу²⁴. Своє місце серед озброєння самурая ніж посів ще у період Хейан (782–1184)²⁵.

ПКМВК 3484 36 213. Ніж типу танто, Японія, близько 1600–1904 рр.

Метал, дерево. Загальна довжина 515 мм, довжина клинка 350 мм, довжина руків'я 165 мм, ширина клинка біля руків'я 28 мм.

²² Там само ... – С. 437.

²³ Там само.

²⁴ Баженов А. Г. Экспертиза японского меча... – С. 41.

²⁵ Баженов А. Г. История японского меча... – С. 43.

Клинок сталевий, однолезовий, за характером кривизни съобудзукурі, за формою вістря му-кіссакі, за довжиною кіссакі до о-кіссакі, з невеличкою скругленістю ко-фукура. Спинка оформлена у стилі хікусі-муне. Обидва боки клинка прикрашені рослинно-орнітоморфним малюнком, стилістично подібним до робіт майстрів школи Аоі Сімосакі. Основу клинка закрито втулкою хабакі типу хіто-касане, зовнішню поверхню якої вкриває тонка насічка. Цуба форми даен-гата, обідок виконано у стилі «фуку-рін». Руків'я металеве, фігурне. Касіра та фучі фігурні, симетричні за формою. Монтування у стилі ханасі-менукі. Менукі зображають драконів, композиція горизонтальна, зорієнтована до спинки леза. Мекугі фігурні, рельєфні²⁶.

ПКМВК 3526 36 253. Ніж типу танто, Японія, близько 1781–1876 рр.

Метал, дерево. Загальна довжина 515 мм, довжина клинка 294 мм, довжина руків'я 149 мм, ширина клинка біля руків'я 26 мм.

Клинок сталевий, однолезовий, за характером кривизни уті-дзорі, поперечний перетин хіра-зукурі, за формою вістря му-кіссакі, за довжиною кіссакі до о-кіссакі, з невеличкою скругленістю ко-фукура. Спинка оформлена у стилі іорі-хікуй. Основу клинка закрито втулкою хабакі типу варі-хабакі, зовнішню поверхню якої вкривають повздовжні жолобки. Цуба форми даен-гата має от-

вір «козука-ана» з розімкнутими краями. Руків'я дерев'яне, фігурне, декороване різьбленим рослинним орнаментом у формі стилізованих соняхів. Піхви дерев'яні, декор стилістично поєднує їх із руків'ям²⁷.

У японській термінології словом айкуті зветься стиль монтажу, за якого відсутня цуба, а край руків'я та вустя піхов підігнано таким чином, що вони ледь-ледь заходять одне в одне²⁸. Досить часто матеріал і оформлення піхов були ніби стильовим продовженням руків'я. Лінія стику взагалі непомітна або її позначено так слабо, що виникає сумнів – з якого боку руків'я. Особливо це властиво виробам із кістки, де немає металевих деталей, окрім клинка. Із другої половини періоду Едо майстерність ювелірів та різьбярів втілюється в розкішних айкуті, декор яких поєднував рідкісні матеріали та філігранні способи їх обробки²⁹.

Ножі невеликого розміру здебільшого використовували для самооборони чи здійснення самогубства. Зокрема, айкуті використовували під час здійснення самогубства жінки³⁰.

До музейного зібрання означений предмет, на відміну від решти зібрання, що досліджується, потрапив значно пізніше. Його 1945 р. привіз із Маньчжурії Ігор Ваулін, який придбав ніж під час перебування в лавах радянської армії. 31 травня 1949 р. музей купив цей предмет за 100 крб³¹.

²⁶ Кондратенко Н. Г. Ніж типу «танто»: до питання атрибуції японської коротко клинкової холодної зброї із зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових праць. – Вип. 11. – Полтава: Дивосвіт, 2016. – С. 300.

²⁷ Кондратенко Н. Г. Соняхи із гострим лезом: до питання атрибуції японської коротко клинкової холодної зброї із зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових статей. – Вип. 12. – Полтава: Дивосвіт, 2017. – С. 439.

²⁸ Хорев В. Н. Японское оружие... – С. 105.

²⁹ Там само. – С. 43.

³⁰ Суханов И., Евдокимов А. Восток – дело тонкое // Калашников. Оружие, боеприпасы, снаряжение. – 2006. – № 3. – С. 70.

³¹ Акти на вступ експонатів 1949 р. // Робочий архів фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. – Арк. 19.

ПКМВК 11764 36 744. Ніж типу айкуті, Японія, близько 1868–1912 рр. (Рис. 3)

Метал, дерево, кістка. Загальна довжина 240 мм, довжина клинка 163 мм, довжина руків'я 77 мм, ширина клинка біля руків'я 20 мм.

Клинок сталевий, однолезовий, за характером кривизни уті-дзорі, сугата типу хіра-зукурі, за формою вістря му-кіссакі, з невеличкою скругленістю ко-фукура. Спинка оформлена у стилі хікусі-муне. Основу клинка закрито втулкою хабакі типу хіто-касана, зовнішню поверхню якої вкриває тонка насічка. Руків'я кістяне, різьблене, ймовірно, замінене пізніше. Піхви кістяні, різьблені, з жанровою сценою – зображенням двох самураїв та демона Оні. На одному боці піхов нанесено ієрогліфічний напис³².

У музеї зберігається лише один наконечник японського списа ярі. Цей термін з'явився у період Камакура (1185–1333) і є загальною назвою японських списів. Найбільшого розповсюдження спис набув у період Муроматі (1333–1573) через постійні міжусобні

війни та зростання значення піхотинців асігару³³. Рублячі властивості згаданої зброї полягають у значній кількості кругових рухів, притаманних усім школам ярі-дзюцу. За необхідності якісним наконечником можна було навіть відтяти голову супротивника. Техніка бою не обмежувалась уколами й рубанням. Задній зріз древка недаремно оснащували міцним металевим окуттям із важкою шишкою або шипом. Умілий воїн міг зненацька задіяти всі частини зброї, наносячи раптовий тичок нападнику з тилу й ламаючи шию нападнику збоку³⁴.

ПКМВК 11447 36 733. Наконечник списа типу ярі, Японія, острів Танегасіма, близько 1868–1904 рр.

Метал. Загальна довжина 655 мм, довжина леза 295 мм, довжина хвостовика 360 мм, ширина клинка біля плечей 27 мм.

Клинок сталевий, загострений із обох боків, за характером кривизни прямий су-ярі, тригранний у перетині санкаку-ярі, за формою вістря сасахо-ярі. Спинка оформлена у стилі іорі-муне. Хвостовик накаго з отвором мекугі-ана, прикрашений гравійованим написом: «Цунайосі Камі Танегасіма в Осумі»³⁵.

У середині 14 ст. японці познайомилися з вогнепальною зброєю, яка їх глибоко вразила своєю простотою та

Рис. 3. Ніж типу айкуті.
Японія, близько 1868–1912 рр.
Фото Н. Г. Кондратенко

³² Кондратенко Н. Г. Японська душа у музейному зібранні // Полтавський краєзнавчий музей. Мало-відомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових статей. – Вип. 9. – Полтава: Дивосвіт, 2014. – С. 608.

³³ Носов К. С. Вооружение самураев. – Санкт-Петербург: Полигон, 2001. – С. 127.

³⁴ Хорев В. Н. Японское оружие... – С. 43.

³⁵ Кондратенко Н. Г. Спис ярі – гість з острова Танегасіма // Полтавський краєзнавчий музей. Мало-відомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових статей. – Вип. 13. – Полтава: Дивосвіт, 2018. – С. 450.

вбивчою силою. Такою зброєю були аркебузи (гладенькоствольні дульнозарядні рушниці із ґнотомим замком), привезені першими європейцями, що ступили на японську землю 1543 р. Трапилось це на острові Танегасіма, на який випадково натрапило португальське торгівельне судно, зійшовши з курсу під час шторму.

З порохом мешканці японського архіпелагу познайомилися ще у 13 ст. під час монгольської експансії. Тоді монголи використовували розривні бомби, які японці ретельно замалювали, але на практиці так і не використали. Однак зброя, привезена португальцями, безперечно, була першою повноцінною вогнепальною зброєю у країні. Потенційні можливості аркебузи оцінили дуже швидко. Вже за місяць правитель острова Танегасіма – пан Токіката з роду Сімадзу, придбав два екземпляри за величезні гроші й передав їх своєму ковалеві, щоб той скопіював ці зразки. Після цього технологія виготовлення швидко розповсюдилася, і вже за кілька років багато ковалів навчилися виготовляти рушниці³⁶.

Рушниця в Японії отримала назву теппо, ще її називають хінава-дзю (ґнотова рушниця) та танегасіма (за назвою острова, звідки почалося розповсюдження рушниць у Японії). Виготовлені японцями рушниці були гладенькоствольними із ґнотомим замком, що закривався. Їхні розміри варіювалися від довгих для піхоти до коротких карабінів і навіть пістолетів для вершників.

Японці не лише скопіювали аркебузу, а й удосконалили рушничний замок. Порох підпалювався від тліючого кінця ґноту хінава, просякненого селітрою.

ґніт затискався в S-подібному курку хібасамі, який обертався на осі. Коли натискали на спусковий гачок, пружина притискала ґніт до порохової полицки хідзара, що викликало підпал запального пороху. Деякі рушниці оснащували спеціальним отвором у ложі, через який пропускали ґніт, адже, аби він протягом усього дня тлів, довжина ґноту мала складати близько 1,8 м³⁷.

Після встановлення сьогунату Токугава та початку ізоляції Японії 1640 р. означена зброя без змін проіснувала до Реставрації Мейдзі в середині 19 ст. ґнотові замки у Японії відразу поступилися зброї сучасного типу під унітарні патрони³⁸.

ПКМВК 3543 36 359. Аркебуза хінава-дзю. Японія, період Едо (1615–1868). (Рис. 4)

Дерево, метал. Загальна довжина 1170 мм, довжина ствола 870 мм, діаметр дула 26 мм, калібр 15 мм.

Ствол цуцу сталевий, гранований, гладенький, із потовщенням біля дульного зрізу сугуті. До ложі теппо-дай кріпиться масивним дульним кільцем зі слідами золочення та бамбуковими штифтами. Прицільне пристосування у вигляді заокругленої латунної мушки сакі-ме-ате біля дульного зрізу та цілика ато-ме-ате на невеликій відстані від казенної частини. Зверху ствол декоровано за допомогою золотої та срібної наводки зображеннями синтоїського сюжету дзьоге-рю (два дракони, що летять угору й униз), герба роду Токугава у вигляді трьох пелюсток мальви в колі та написами бондзи, виконаними на санскриті, що розшифровуються як «Мондзю» (втілення мудрості), «Дзідзо Босацу» (захисник дітей), «сьогун Дзідзо Босацу».

³⁶ Тякудзицу Х. Огнестрельное оружие в Феодалной Японии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hattori.narod.ru/weapons/fireworks.html> (дата звернення: 09.11.2022).

³⁷ Японское оружие: огнестрельное оружие Феодалной Японии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proekt-obrazovanie.ru/s-miru-po-nitke/189-iaponskoe-oryjjeognestrelnoe-oryjje-feodalnoi-iaponii> (дата звернення: 09.11.2022).

³⁸ Тякудзицу Х. Вказ. праця.

Рис. 4. Аркебуза хінава-дзю.
Японія, період Едо (1615–1868).
Фото С. В. Харченка

Дерев'яна ложа теппо-дай доходить до розширення дульного зрізу. Шомпольний вхід дерев'яний. Бамбуковий шомпол сесері зберігся. Руків'я-приклад дайdzірі вигнуте, фігурне. Спусковий гачок хікі-гане латунний зі слідами золочення. Замкова дошка декорована гравіюванням у вигляді хвиль. Механізм зі слідами золочення представлений курком хібасамі, пороховою поличкою хідзара з кришкою хібута та запальним отвором хігуті.

Також японські майстри-зброярі виготовляли пістолети тадзю, хоча широкого розповсюдження вони не набули. Як і більшість речей, запозичених японцями, пістолети спочатку скопіювали з європейських зразків, але потім цей різновид зброї отримав своєрідну, суто японську форму³⁹.

ПКМВК 3607 36 325. Пістоль бадзедзутсу. Японія, період Едо (1615–1868).

Метал, дерево. Загальна довжина 430 мм, довжина ствола 240 мм, діаметр дула 26 мм, калібр 12 мм.

Ствол цуцу сталевий, круглий, гладенький, із потовщенням біля дульного зрізу сугуті. До ложі теппо-дай кріпиться масивним дульним кільцем та бамбуковими штифтами з латунними шайба-

ми. Прицільне пристосування у вигляді заокругленої латунної мушки сакімеате біля дульного зрізу та цілика атоме-ате на невеликій відстані від казенної частини. Зверху ствол та надульне кільце декоровані за допомогою золотої наводки зображеннями драконів, герба роду Токугава у вигляді трьох пелюсток мальви в колі та ієрогліфічного підпису майстра біля казенної частини: «Йосікуні саку» (зробив Йосікуні).

Ложа теппо-дай із червоного дуба, доходить до розширення дульного зрізу. Шомпольний вхід дерев'яний. Шомпол карука втрачено. Руків'я-приклад дайdzірі вигнуте. Спусковий гачок хікі-гане латунний.

Особливості японської культури накладають своєрідний і неповторний відбиток на всі явища мистецького простору, перетворюючи утилітарні речі на кшталт зброї на витвори ковальської майстерності. Безперечно, такі предмети мають бути окрасою експозиційного простору будь-якого музею. За результатами проведеного дослідження вони будуть уведені до наукового обігу та посядуть гідне місце у зброярській колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

³⁹ Там само.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Акти на вступ експонатів 1949 р. // Робочий архів фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. – Арк. 19.

Баженов А. Г. История японского меча. – Санкт-Петербург: Атлант, 2001. – 264 с.

Баженов А. Г. Экспертиза японского меча. – Санкт-Петербург: Атлант, 2003. – 440 с.

Інвентарна книга ПКМВК «ЗБ-1» (розпочата 1948 р.). – 196 с.

Інвентарна книга ПКМВК «ЗБ-2» (розпочата 1948 р.). – 194 с.

Кондратенко Н. Г. Зразки вакідзасі зі зброярського зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових статей. – Вип. 15. – Харків: Майдан, 2020. – С. 433–443.

Кондратенко Н. Г. Ніж типу «танто»: до питання атрибуції японської коротко клинкової холодної зброї із зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових статей. – Вип. 11. – Полтава: Дивосвіт, 2016. – С. 294–301.

Кондратенко Н. Г. Смертоносна поезія на вістрі леза // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових статей. – Вип. 16. – Харків: Майдан, 2021. – С. 627–636.

Кондратенко Н. Г. Соняхи із гострим лезом: до питання атрибуції японської коротко клинкової холодної зброї із зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових статей. – Вип. 12. – Полтава: Дивосвіт, 2017. – С. 432–440.

Кондратенко Н. Г. Список ярі – гість з острова Танегасіма // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових статей. – Вип. 13. – Полтава: Дивосвіт, 2018. – С. 444–452.

Кондратенко Н. Г. Японська душа у музейному зібранні // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових статей. – Вип. 9. – Полтава: Дивосвіт, 2014. – С. 601–610.

Кондратенко Н. Г. Японський меч типу «катана» із зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Збірник наукових статей. – Вип. 10. – Полтава: Дивосвіт, 2015. – С. 521–532.

Носов К. С. Вооружение самураев. – Санкт-Петербург: Полигон, 2001. – 256 с.

Опис зброї, реєвакуйованої з м. Уфа // Робочий архів фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. – Справа «Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею».

Опис колекції зброї Полтавського державного історико-краєзнавчого музею 1939 р. // Робочий архів фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. – Справа «Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею».

Рудинський М., Щербаківський В. Охорона пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині // Записки Українського наукового товариства досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – Вип. I. – Полтава, 1919. – С. 99–104.

Суханов И., Евдокимов А. Восток – дело тонкое // Калашников. Оружие, боеприпасы, снаряжение. – 2006. – № 3. – С. 64–70.

Тітков О. В. Східний світ у колекціях Полтавського краєзнавчого музею // Музеї. Меценати. Колекції. Збірник наукових праць. – Полтава: Археологія, 2000. – С. 45–49.

Тякудзицу Х. Огнестрельное оружие в Феодалной Японии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hattori.narod.ru/weapons/fireworks.html> (дата звернення: 09.11.2022).

Хорев В. Н. Японский меч. Десять веков совершенства. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2011. – 247 с.

Хорев В. Н. Японское оружие крупным планом. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2010. – 254 с.

Японская нагината: самое «женское» холодное оружие [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://militaryarms.ru/oruzhie/holodnoe/naginata/> (дата звернення: 09.11.2022).

Японское оружие: огнестрельное оружие Феодалной Японии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://projekt-obrazovanie.ru/s-miru-po-nitke/189-iaponskoe-oryjjeognestrelnoe-oryjje-feodalnoi-iaronii> (дата звернення: 09.11.2022).